

Велин ПЕТРОВ

ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“, България

***БЪЛГАРИНЪТ В УСТОЙЧИВИТЕ СЛОВОСЪЧЕТАНИЯ НА
СЪСЕДНИТЕ НАРОДИ***

Velin PETROV

“St. Cyril and St. Methodius” University, Bulgaria

THE BULGARIAN IN IDIOMS OF THE NEIGHBOURING NATIONS

The paper studies idioms containing ethnonyms. Until recently, Bulgarian linguistics studied them predominantly with an emphasis on idioms in the Bulgarian language. It would be interesting to study the topic from the reverse perspective, namely, what idioms exist containing the Bulgarian ethnonym (and its derivatives) as its component in the phraseology and in the paremiology of other nations, specifically our neighbouring nations about whom we ourselves have a great number of idioms.

Keywords: idioms, Bulgarian, ethnonyms

Ключови думи: фразеологизми, българин, етними

Устойчивите словосъчетания, съдържащи в състава си етними, привличат силно изследователския интерес на немалко филолози, които работят в полето на лексикологията, етнолингвистиката и лингвокултурологията. От тази проблематика вероятно са привлечени и специалисти с интереси в сферата на културологията, странознанието, историята, етнологията, антропологията, народопсихологията, та дори и политологията, дипломацията и международните отношения – научни области, за които изводите в изследователските търсения на лингвистите, проучващи подобни фразеологизми, биха били отправна точка в намирането на отговорите на редица любопитни въпроси.

Що се отнася до българското езикознание, уверено можем да кажем, че фразеологията, която е онзи дял от лексикологията, изучаващ устойчивите словосъчетания, притежава богат и качествен фонд от изследвания – монографии, речници, студии, статии и пр. Измежду по-новите лингвистични проучвания на устойчивите словосъчетания в българския език, в които се съдържат етними, важно място според нас заемат няколко изследвания. Сред тях е статията на Боряна Братанова *Между изтока и запада – национални стереотипи в българската фразеология* (Братанова 2013), в която изчерпателно са

представени, анализирани и класифицирани фразеологизмите, съдържащи етноними, които се използват в съвременния български език. Те са подредени в две големи групи: *фразеологични единици с емоционално-оценъчна същност* и *фразеологични единици с номинативна функция*, а основният извод, свързан със стереотипизацията във (и чрез) фразеологизмите, е, че българските устойчиви словосъчетания, съдържащи етноними, „са израз на негативно или иронично отношение към чуждото и непознатото“ (Братанова 2013: 509 – 517). Темата за фразеологизмите, включващи в състава си етноними, присъства и в други приносни разработки на същата авторка: статията *The French Kiss, the Spanish Fly and the Dutch Uncle: National Stereotypes Encoded in English Phraseology*, където са анализирани английски фразеологични единици, съдържащи етноними, с които се изграждат (или показват вече изградени) стереотипи спрямо различни националности от страна на англоговорящите (Братанова 2012: 188 – 200); статията *Английски фразеологични единици с лексема French и френски фразеологични единици с лексема anglais/-e – типологизация и съпоставка*, в която се проследява кодираната във фразеологизмите комплексна представа на англичаните за френския народ и обратното – на французите за англичаните (Братанова 2011). В областта на същата проблематика задълбочени изследвания има и Зоя Барболова: статията *Отношение болгар к грекам в прошедших веках, отраженное в фразеологизмах и паремиях* (Барболова 2006); голямата студия *Другите народи през погледа на българите според устойчивите словосъчетания в българския език*, публикувана в електронното списание LiterNet през 2013 г. (Барболова 2013)¹, която представлява особен

¹ Според З. Барболова „рядко чуждото се оценява положително, но дори и тогава то определено създава дезориентиращи, объркващи възприятия, а в процеса на комуникация възникват и комплицирани поведенчески ситуации. Всички тези обстоятелства са предпоставка за възникването на представите на един народ за друг и съответно отношението му към него, за създаването на колективните ментални стереотипи“ (Барболова 2013). В студията си авторката групира устойчивите словосъчетания, които подлага на задълбочен анализ, в зависимост от това към кого са насочени. Така тя очертава следните разрези – фразеологизми за: *Другите славяни – най-близките роднини на българите, Турците – многовековен враг на българите, Гърците – по-лоши и от турците, Циганите – познатите непознати съжителни, Евреите – стари познати на българите, Власите – стари приятели, Албанците – приятели с лош нрав, Арменците – и те като евреите, Други народи, В позицията „свой“ сред „чужди“ или българинът за себе си*. Заклученията, до които З. Барболова достига, могат да бъдат обобщени с това, че „както всеки народ и българинът е определил критериите за своята идентификация и се самоопознавал, като се сравнявал или противопоставял на другите народи и най-вече на онези, които приемал за много далечни и чужди. Съвкупността от етноспецифичните черти на техните колективни образи е дала възможност на българите да създадат и своя собствен стереотипен образ. Отличителните черти на другите обикновено ги оценявали като отрицателни и по-рядко като положителни или неутрални в зависимост от собствената им система от морални ценности, нрави, обичаи“ (Барболова 2013).

принос в проучването на семантичната опозиция *свой – чужд*, пречупена през призмата на анализа на фразеологичния фонд в българския език. В монографията на Даниела Константинова *Иронията като начин за възприемане на света (върху материал от българската и словашката фразеология)* (Константинова 2011) е проследен и въпросът за фразеологизмите, съдържащи етноними, които са засвидетелствани в българския език. По-специално внимание е обърнато на онези фразеологични единици, които имат ироничен характер, посочени са и паралели с фразеологизми в словашкия език. Според Д. Константинова „образите на представители на чужди етноси (съседни или не) служат за изграждане на негативен образ на човека в българската иронична фразеология“ (Константинова 2011: 105). В краткия обзор на по-новите изследвания на българските фразеологизми, включващи етноними, не трябва да пропускате и това на Ана Димова – *Ние и другите във фразеологията: балканско-европейски измерения*, публикувано в електронното списание LiterNet (Димова 2004). В тази статия е направен съпоставителен анализ главно на фразеологизми от немски и български език, – приведени са и някои съответстващи устойчиви словосъчетания от други европейски и балкански езици – с които А. Димова се опитва да опише картината на етническите стереотипи и отразените в тях отношения и оценки към семантичната опозиционна двойка *свой – чужд*. Същността на процесите на изграждане на национални стереотипи и отпечатъкът им във фразеологията са изследвани в няколко направления: междубалкански взаимоотношения; отношения Балкани – (Западна) Европа; между(западно)европейски отношения; отношения (Западна) Европа – Балкани. Заключениеята, до които достига А. Димова, са безспорно интересни, но „предварителни“ и „може би твърде дръзки“, както самата тя ги характеризира (Димова 2004).

Устойчивите словосъчетания, в които се съдържат етноними, са били изследвани предимно с оглед на фразеологизмите в българския език. Интерес би предизвикало разглеждането на темата от обратната перспектива, а именно какви фразеологизми с компонент етнонима *българин* (и производните му словоформи) съществуват във фразеологията и в паремиологията на другите народи и по-специално на съседните за нас, за които самите ние имаме толкова много устойчиви словосъчетания. В диахронен план този анализ би показал интересни закономерности, свързани най-вече с политическите, икономическите и културните взаимовръзки между нас и съседните ни народи. Чертите в образа на българина, които можем да открием въз основа на анализа на устойчивите словосъчетания на съседните народи за нас, са по-често отрицателни, понякога – твърде неодобрителни, рядко изразяват безразличие и още по-рядко в тях можем да открием положително значение.

Гръцките фразеологизми, в които откриваме етнонима *българин* (*Βούλγαρος, ο*), днес са много по-малко в сравнение с по-ранни етапи от историята, когато активно са били употребявани множество изрази за българите.

Същото заключение можем да направим и ако погледнем въпроса от обратната страна. В наши дни ние използваме много рядко фразеологизми, включващи етнонима *грък*, за разлика например от периода от началото на XIX век до началото и средата на XX век. Високата фреквентност на подобни фразеологизми с пейоративна семантика от гръцка и от българска страна имат връзка най-вече с противоборството, което съществува от времето на Българското възраждане, а може би имаме основание да наречем този период с условното название Балканско възраждане, защото сходни процеси с всички положителни и отрицателни последици от тях се наблюдават сред всички балкански народи. Борбата за църковна независимост, освободителното движение след Берлинския конгрес от лятото на 1878 година, последвалите кървави войни на Балканите (в Европа и света) – Първата балканска война от 1912–1913 година, Междусъюзническата война от 1913 година, както и двете световни войни – Първата от 1914 до 1918 г. и Втората от 1939 до 1945 г. – бележат изключително дълбоко и за много дълго време отношенията между балканските народи на всяко едно равнище. Сравнително положителният образ, който имат българите в очите на гърците и гърците в представите на българите, от времето, когато се разгарят най-ожесточените освободителни борби на гърците срещу потисниците турци, в които дейно участие взимат и немалко българи, много бързо се променя и българинът отново се превръща във варварина², в славянската заплаха от север, когато предявява основателни (от наша гледна точка) претенции към териториите, в които преобладава българският етнически елемент, и когато се изправя в защита на съхраняването на българската културна и духовна идентичност на онези българи, останали извън пределите на държавните ни граници. В тези (да ги наречем смесени) региони и днес на по-възрастните хора са познати, макар и в малка степен, устойчиви словосъчетания като следните:

Βοορράρικο κεφάλι ‘българска глава’. Значението и честотата на употреба на този фразеологизъм ще бъдат разгледани по-подробно малко по-нататък в изследването ни.

² Интересни наблюдения върху представата за другия по оста *гърци – българи* прави Магдалена Костова-Панайотова в статията *Гърци и българи: образи в криво огледало*, където проследява развитието на тази представа и връзката на рецепцията с историческите, политическите и културните процеси и какъв отпечатък е оставило всичко това в гръцката литературна и отчасти в историографската традиция до средата на XX век (Костова-Панайотова 2014). Що се отнася до българско-гръцките отношения и отражението, което културно-историческите особености в тях оставят в литературата от началото и средата на миналия век, смятаме, че едни най-задълбочените наблюдения и анализи е направила Саня Велкова-Кожухарова в своите изследвания, виж напр. монографията „*Славянският съсед*“ и *гръцкият национален „образ Аз“* (Велкова 2002), както и сборникът с нейни студии и статии *Българи и гърци. Черти от взаимните им представи* (Велкова-Кожухарова 2014).

Βούλγαρο αν κάμεις φίλο, βάστα και κομμάτι ξύλο. ‘Ако се сприятелиш с българин, дръж и едно парче дърво’. Същият израз, между другото, се употребява от гърците и с етнонима *турчин* на мястото на *българин*.

Όταν του γουруνιού η τρίχα γίν’ μετάξ τότες κι ο Βούργαρος θα μάθ’ την τάξ’. ‘Когато на свинята четината стане от коприна, тогава и българинът ще се научи на ред’.

Είν’ Βούλγαρος ανάλατος και κρομμυδοκέφαλος. ‘Българинът е (букв. превод *безсолен*) неприятен/глупав и с лукова глава’.

Ξέρει ο Βούλγαρος ποιο είν’ το κωδωνάτο; ‘Знае ли българинът кое е вкусното ястие?’. Изразът се използва, за да бъде оприличен някой като груб, недоляпан човек, който не умее да оцени нещо хубаво у другия. Фразеологизмът се употребява и сред населението с гръцко самосъзнание, което живее по родното Черноморие.

Пак там се среща и изразът *Έδωκαν του Βουργάρου αυγό, θέλει κι άλας.* ‘Дадоха на българина яйце, а сега иска и сол’, чието значение няма нужда от допълнителни разяснения.³

Разгледаните фразеологизми открихме в една разработка на Никос Сарандакос (Сарандакос 2009), в която се посочва, че всички те са включени в речниковата статия за думата *Βούργαρος* (по-стар вариант на съществителното собствено име *Βούλγαρος* ‘българин’) в многотомния *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής* (1933 – 1989)⁴. Освен в речника Н. Сарандакос открива някои от фразеологизмите с етнонима *българин*, засвидетелствани и в две други изследвания – в 4-томния сборник с пословици и поговорки *Παροιμίαι* (1899 – 1902) на може би най-изтъкнатия гръцки етнограф и събирач на фразеологизми Николаос Политис (1852 – 1921) са включени фразеологизмите *Βούλγαρο αν κάμεις φίλο, βάστα και κομμάτι ξύλο* и *Έδωκαν του Βουργάρου αυγό, θέλει κι άλας*, а

³ Тези шест устойчиви словосъчетания с пейоративна семантика не са засвидетелствани в нито един от по-известните съвременни речници на гръцкия език, но са добре представени в интернет пространството, където са били публикувани, препубликувани и анализирани в няколко гръкоезични блога, виж напр. следните:

<<http://sarantakos.wordpress.com/2009/05/31/gerov/>> (06.02.2017 г.);

<http://www.stougiannidis.gr/proverbs_men_de.htm> (06.02.2017 г.);

<<http://tvxs.gr/news/blogarontas/toy-graikoy-saltanati-toy-bovrgaroy-ginati&dr=tvxsmrstvxs>> (06.02.2017 г.);

<http://paleochori-lesvos.blogspot.bg/2014/03/blog-post_20.html> (06.02.2017 г.).

⁴ *Ιστορικόν Λεξικόν της Νέας Ελληνικής: της τε κοινής ομιλουμένης και ιδιωμάτων* е многотомен речник на Атинската академия (Том I, 1933 г.: α-αμωρωζοσύνη; Том II, 1939 г.: αν-απώρυγα; Том III, 1942 г.: άρα-βλέπω; Том IVα, 1953 г.: βλεφαρίδα-γάργαρος; Том IVβ, 1980 г.: γαρδαλώνω-γεροδάσκαλος; Том Vα, 1984 г.: γεροδέματος-γλωσσωτός; Том Vβ, 1989 г.: γναθάδα-δαχτυλωτός). Дело е на авторски колектив и има за цел да обхване цялото словно богатство на новогръцкия език, включително разговорната реч и фразеологията.

в книгата *Παροιμίες της Μακρινίτσας* (1979) на Апостолия Нану-Скотиниоти е включен изразът *βουργάτικο κεφάλι*.

В известния *Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσας* на Димитриос Димитракос (1875 – 1966) (по-познат само като *Речника на Димитракос*) в речниковата статия, посветена на съществителното име *Βουργάρα, η* (и разг. *Βουλγάρα, η* ‘българка’), е посочен следният фразеологизъм: *να χαρή η Βουλγάρα κι аς κοπή η ποδάρα* (Димитракос 2000/1954: 1473), чийто превод звучи така ‘да бъде доволна/задоволена българката, пък нека се счупи/отреже кракът’ (т.е. да получиш нещо, за което силно настояваш, въпреки че това ще навреди сериозно на теб/или на друг), който има връзка с твърдоглавието, с което гърците обичат да отъждествяват българите още от времето на фанариотите.

Разгледаните дотук фразеологизми днес имат по-скоро ниска фреквентност, не са познати на повечето гърци и затова не се употребяват, но това вероятно не важи за споменатите български граждани с гръцко самосъзнание, които живеят по нашето Черноморие, или пък за населението в онези части от съвременната гръцка държава, което има по-особено отношение към България най-вече заради събитията от Втората световна война (напр. в Беломорска Тракия, в Кавалско, в Ксантийско; в някои части на Егейска Македония).

В двутомния академичен *Фразеологичен речник на българския език* устойчивите словосъчетания, включващи етнонима *грък* или негови производни, не са представени (ФРБЕ 1974). Малко по-различно е положението в електронната лексикална база данни на Института за български език към БАН⁵, където откриваме два фразеологизма с етнонима. Не така стои обаче въпросът, когато разгърнем многотомния *Речник на българския език* на Найден Геров, където в Том 1 (Геров 1895: 254) при тълкуването на съществителното име *грък* откриваме общо 17 устойчиви словосъчетания, всяко от които има пейоративна семантика. Ето няколко от тези фразеологизми: *Дето стъпи грък, трева не никне. Грък лъже за девет цигани. Грък лъже и сам си вярва не хваща. Бог да пази от влашки вълци и от беломорски гърци*. Днес посочените от Найден Геров изрази по-скоро са непознати за българите и не се използват. Виждаме, че по отношение на фреквентността имаме съответствие с гръцките фразеологизми, включващи етнонима *българин*. В наши дни по-често можем да чуем изрази, в които участва компонентът *византиец* и производните му, отколкото *грък* и пр., напр. *византийски номер, византийски номера, византийска подлост/лукавост* и други под.

Примерите с фразеологизми от български и от гръцки език, които имат пейоративно значение и ниска честота на употреба днес, а също и отразяването

⁵ Виж електронния *Регистър на фразеологизмите в българския език* <<http://ibl.bas.bg/infolex/idioms.php>> (06.02.2017 г.) и резултатите при търсенето на фразеологизми, включващи думата *гръцки*. За думите *грък/гърк, Гърция, гръцко, гръцка* и пр. в тази база данни няма поместена информация.

им в посочените речници, ни отвеждат към извода, че действително има пряка зависимост между външнополитическите, икономическите, културните взаимоотношения между нашите народи и фреквентността на фразеологизмите със съответните етноними, които имат положителна или, както е в повечето случаи, отрицателна семантика. Дали е случайност, или не, но силно впечатление прави най-вече връзката между отразяването на фразеологизмите с пейоративна семантика в лексикографските извори, от една страна, и състоянието на междудържавните отношения, от друга. Така в епохата на силен антагонизъм между българи и гърци в *Речника* на Найден Геров много подробно са отразени устойчивите словосъчетания с етнонима *грък*, докато в академичния *Фразеологичен речник на българския език*, написан в по-различна епоха, но позоваващ се и на Найден-Герovia речник (виж ФРБЕ 1974: 52), тези фразеологизми са напълно игнорирани. Обяснението на този факт може да се крие и в твърде сложния критерий за определяне на това кое според авторките на речника е фразеологизъм и кое не е (ФРБЕ 1974: 11 – 21). Същото заключение важи с пълна сила и за речниците на гръцкия език, разгледани в диахронен аспект. Тенденцията се запазва и днес както в българските, така и в гръцките фразеологични изследвания (виж напр. двутомния речник на Георгиос Плакиас *Κιβωτός της Νεοελληνικής Γλώσσας* (Плакиас 2009), в който са поместени голям брой устойчиви словосъчетания от *живия* гръцки език, сред които не открихме нито един фразеологизъм, включващ етнонима *българин*, при все че няколко от тях имат висока честота на употреба в цяла Гърция, особено в *живия* език).

Може би най-популярният фразеологизъм днес в Гърция, който е познат и се употребява във всички части на страната, е *βουλγάρικο/βουλγαρικό/βουργάρικο κεφάλι* ‘българска глава’ и производният *έχεις βουλγάρικο/βουλγαρικό κεφάλι* ‘имаш българска глава’. Те имат следните значения: ‘твърдоглав и глупаво упорит човек’, ‘човек, който смята, че прави нещо важно, но това за останалите няма абсолютно никакъв смисъл в действителност’, ‘груб, неучтив, лош, невъзпитан човек’. В *Речника на Димитракос* се посочва, че изразът *βουλγάρικο κεφάλι* ‘човек, с когото не може да се обсъжда; човек, който не търпи друго мнение’ (Димитракос 2000/1954: 1464) има синонимен фразеологизъм – *αρβανίτικο κεφάλι* ‘албанска глава’. Сред днешните гърци е популярен и изразът *είσαι Βούλγαρος*; ‘да не си българин?’, който се използва, когато някой не прави това, което му казваш многократно; или когато някой се държи така, сякаш че не разбира какво му говориш. В Северна Гърция, където през последните години предпочита да прекарва ваканциите и отпуските си българинът, може да бъде чуто още изразът *περνάς σαν Βούλγαρο* ‘пресичаш (улицата) като българин’, т.е. неправилно, в разрез с правилата. Посочените словосъчетания имат ясна семантична връзка помежду си. Интересно да се отбележи още и това, че етнонимът *българин* се употребява в Гърция от привържениците на атинските отбори като обида към привържениците на футболния и на баскетболния отбор от град Солун ПАОК (които са изключително

многобройни не само в Солун, но и в цяла Гърция, с изключение на столицата) и по-рядко като обида към привържениците на всички солунски отбори. На футболните или баскетболните двубои между ПАОК и атинските отбори атиняните скандират *βου-βου Βούλγαροι, βου-βου Βούλγαροι* срещу своите противници. А за да обидят привържениците на солунския футболен/баскетболен отбор „Арис“, противниците им (отново главно от Атина) ги наричат освен *Βούλγαροι* ‘българи’ и *Βουλγαροεβραίοι* ‘българоевреи’. През 1998 г. известният гръцки езиковед Георгиос Бабиниотис от Атина беше включил в първото издание на своя тълковен речник на новогръцкия език като второ значение на думата *Βούλγαρος*, ο ‘българин’ именно това тълкуване – (обидно) ‘привърженик или играч на отбор от град Солун (предимно на ПАОК)’. Този факт предизвика огромна вълна от недоволство сред гръците и сред академичните среди най-вече в град Солун. Бяха заведени съдебни иски срещу автора на речника и всеобщото негодувание и решенията на гръцкия съд го принудиха да премахне тълкуванието във второто (излязло броени месеци след първото) и във всички следващи издания на въпросния речник, чието най-първо издание, изтеглено от книжния пазар своевременно, се превърна в библиографска рядкост⁶. Тук трябва да вметнем, че употребата на етноними от спортните запалянковци в Гърция, когато искат да обидят противника, не са рядкост. Така почитателите на атинския отбор АЕК биват наричани турци, а тези на янинския отбор ПАС – албанци. Подобен еквивалент откриваме и в България, където един от двата по-известни столични отбора е отъждествяван с Турция и турците, друг софийски отбор – с евреите, различни извънстолични отбори – с циганите. Това е обичайна практика и в други балкански и европейски държави.

Премествайки поглед от юг на запад, откриваме устойчиви словосъчетания, които са натоварени с не по-малка отрицателна семантика. За Бившата

⁶ Случаят *Речникът на Бабиниотис* в Гърция е интересен в няколко посоки – първо, виждаме как политиката може да повлияе на науката и по съдебен път да бъде цензурирана една езикова особеност от разговорната реч, която не е по вкуса на част от обществото; второ, очевидно е възможно да се представи една особеност от езика (и по-точно от жаргона на спортните привърженици) избирателно и целенасочено, защото в речника липсват описания на значенията на други *етноними* (напр. *албанец, турчин*), които се употребяват също като обида по адрес на други отбори; трето, с разгарянето на скандала употребата на етнонима *Βούλγαρος* ‘българин’ с това значение стана известна на всички гръци и на много българи, докато преди това е била известна най-вече в средите на спортните привърженици, вследствие на това днес почти няма грък, който да не знае, че с думата *Βούλγαροι* ‘българи’ обидно се наричат жителите на Солун, на Северна Гърция и на Егейска Македония; не на последно място е важно да отбележим, че развитието на съдебния скандал предизвика недоволството на много гръцки юристи, които откриха нередности и несъвместими с правната система действия и решения по този случай, които са противоконституционни, но това се оказа по-маловажно от гръцката национална гордост.

югославска република Македония (по-нататък в текста БЮРМ) е добре известно, че в немалка част от обществото са възпитани много последователно и вече са успели да се вкоренят дълбоко крайно негативни нагласи към България, към българите и към всичко българско. Самият етноним *бугарин* ‘българин’ (или *бугараш*, както още бива наричан пренебрежително българинът) и производните му за тази част от обществото притежават отрицателно значение, затова съчетаването им с която и да е дума може да произведе израз с пейоративна семантика. Сред най-познатите устойчиви словосъчетания с компонент *българин* в БЮРМ са изразите: *бугарска работа*, който означава 1. ‘нещо, направено с измама; нечестно действие, което е против всякакви правила’ и 2. ‘некачествена работа; нещо, което няма особена стойност; нещо, което е свършено по възможно най-лошия начин’⁷; *бугарски кош* – 1. в баскетбола: ‘когато топката се завърта няколко пъти около ринга, удря се в таблото, но в крайна сметка не влиза в коша’; 2. ‘хвърляне на топката от някой играч, без да гледа към баскетболния кош и без да мисли къде ще попадне тя, при което топката сама и с много мъки някак ще намери пътя до коша’ и 3. ‘нещо, което е направено с измама, по нечестен начин’; *бугарска глоба* – ‘плащане на подкуп на полицаи (фиктивна глоба), за да се избегне истинска глоба’; *бугарска скупштина* – ‘нещо, което е неорганизирано; безредие’; *бугарска фаца* – ‘грозно лице; лице с недъг’; *бугарски чорани* – ‘боси крака’. Друго популярно словосъчетание е *бугари татари*, което се скандира от спортните привърженици по време на двубои между български отбори и такива от БЮРМ. Сравнението на българите с татари, с турци, с тюрки, с азиатци или с цигани е задължителна част от репертоара на всеки уважаващ себе си българофоб в БЮРМ. С твърде висока честота на употреба в последните години е още един фразеологизъм – *бугарски воз*, който се използва в съседна Сърбия, откъдето води своето начало според някои хипотези⁸. Оттам е заимстван и в БЮРМ. И в двете държави се използва с едно и също значение – ‘нечестно проведени избори’, ‘изборна манипулация’, ‘изборна измама’⁹. Изразът се употребява вече

⁷ В българския език се употребяват изрази, еквивалентни на второто значение, които съдържат в себе си етнонима *циганин*, а именно *циганска работа* и *хубава работа, ама циганска*. Допускаме, че дори и да съществуват същите изрази в БЮРМ, то те са напълно изместени от фразеологизма *бугарска работа*. Тук не можем да пропуснем да споменем и това, че в българския език също се употребяват, при това все по-често, изразите *българска работа*, *хубава работа*, *ама българска*, *типично по български*, които имат същото значение като устойчивите словосъчетания *циганска работа* и *хубава работа, ама циганска*.

⁸ Това твърдение е много вероятно, но същият израз със същото значение освен в БЮРМ и Сърбия се употребява и в Босна и Херцеговина, в Черна гора, в Хърватия, така че няма как да сме напълно сигурни къде точно се е зародил.

⁹ *Бугарски воз* ‘български влак’ назовава манипулирания изборен процес или т. нар. контролиран вот, при който един човек дава попълнена изборна бюлетина на гла-

и като термин от журналисти, политици и политолози. В Сърбия освен това фразеологично съчетание се използва и словосъчетанието *бугарска политика* със значение ‘лицемерно действие, лицемерна политика’, ‘коварна и неприятелска политика (или постъпка)’. Смята се, че изразът се е появил във времето след Първата световна война и е отражение на взаимоотношенията между Кралството на сърби, хървати и словенци (по-късно преименувано на Югославия) и България от онази епоха. Добре познат и често припомнян и днес в България е смятаният за сръбска народна мъдрост израз *Sine, ako se zarati, a ti ne znaš na koju ćeš stranu, udri po Bugarima, nećeš pogrešiti* ‘Сине, ако избухне война, а ти не знаеш на коя страна да застанеш, удари по българите, няма да сгресиши’. Пак с отрицателна семантика е и поговорката, гласяща *Kad ne znaš šta ćeš, gledaj Bugare i radi suprotno... takođe, nećeš pogrešiti* ‘Като не знаеш какво да правиш, виж българите и прави обратното... тогава няма да сгресиши’.

Фразеологизми с етнонима *българин (Bulgar)* в турския език в Турция не открихме на този етап от проучването ни, но намерихме няколко устойчиви словосъчетания в турския език, говорен от така нар. български турци (българските граждани с турско самосъзнание, говорещи диалектна форма на турския език, част от които живеят в пределите на България, а друга част – в Република Турция). А. Димова определя тези фразеологизми в езика на българските турци като изразяващи презрение и пренебрежително отношение към българите: *Bulgara eziyet ver.* ‘На българина мъка дай’; *Bulgar kafası, katran kovası.* ‘Българска глава – кофа за катран’; *Bulgara padişahlık olmaz, olsa da yakışmaz.* ‘За българин царство не бива; бъде ли, не му прилича’; *Bulgarın akli sonradan gelir.* ‘На българина акълът му идва късно’ (Димова 2004).

Що се отнася до устойчивите словосъчетания с етнонима *българин (bulgar)*, употребявани в съседна Румъния, смятаме, че в сравнение с описаните до момента изрази, използваните от румънците имат по-малка пейоративност до неутралност. Подобни са напр. фразеологизмите *Виждаш ли си зелен кон и спокоен българин?*, според който българите в представите на румънците са винаги неспокойни, твърде емоционални и дори войнствено настроени¹⁰; друг израз, употребяван в румънски език, е *българин краставичар* (или само *краставичар/и* по адрес на българите), който вероятно е отговор на българското подигравателно наименование за румънците *мамалигар*, а може и да е свързан

соподавателя, а той, след като я пуска в изборната урна, му връща обратно непопълнена бюлетина като доказателство за това, че е гласувал. Аналогията с влака е тази, че контролиращият процеса се оприличава с локомотива на влака, а контролираните от него – с вагоните в композицията.

¹⁰ За този фразеологизъм научихме от проф. Тодор Балкански, който по време на една публична защита на дисертационен труд (професорът беше част от научното жури) спомена, че неотдавна е открил този израз в румънски език. Проф. Т. Балкански представи фразеологизма в превод на български език и обясни значението му, вероятно на румънски звучи така *Ai văzut cal verde sau bulgar liniștit/cuminte?*

с факта, че българите в миналото са били известни с качествата си на изкусни градинари на север от Дунава и в Централна Европа – дн. Чехия, Словакия, Австрия, Унгария и др., също така през миналия век българските плодове и зеленчуци са били известни и в Румъния със своите превъзходни качества); отново връзка с градинарството виждаме и при съществителното име *bulgărie* (корелативно свързано с етнонима *българин*), което в някои части на Румъния и в Молдова се използва със значение ‘градина или терен, засаден със зеленчуци; зеленчукова градина; градина с култивирани култури и изградена поливна система’¹¹. За да затвърдим видното място на етнонима *българин* в румънската градинарско-зеленчукова лексика, не трябва да пропускаме да споменем това, че една от най-известните и вкусни салати в Румъния се нарича *salata bulgărească* ‘българска салата’. Тя наподобява много на родната шопска салата и се приготвя от вкусни и разнообразни зеленчуци.

Подобно на устойчивите словосъчетания в българския език, съдържащи етноними, и фразеологизмите, които откриваме в езиците на съседните ни народи, изграждат стереотипен образ и обобщаваща представа – в единия случай е за *чуждия/непознатия* (какви сме ние в очите на съседите ни), а в другия – за нас самите (самопознавателни – откриваме ли нещо ново и различно за себе си). В диахронен план фразеологизмите в езиците на съседните народи, в които влиза етнонимът *българин*, пораждаат усещането, че освен *българска глава*, *българска работа*, *българска политика*, *български влак* и други подобни устойчиви словосъчетания във всички тези езици днес няма да е лишено от смисъл да се въведе и терминът *български комплекс*, какъвто очевидно е съществувал, продължава да съществува в наши дни и трудно ще бъде заличен скоро у част от тях. Същевременно в синхронен аспект фразеологизмите, съдържащи етнонима *българин*, по-скоро отговарят на етноспецифичните, политическите, икономическите, културните и социалните реалности от нашето съвремие, без да се получава твърде изкривен образ, отдалечен от онзи, който, за съжаление, ние сами изграждаме за себе си пред заобикалящия ни свят. За това, че ликът на българина, обрисован от устойчивите изрази на съседните народи, които в преобладаващата си част са с пейоративна семантика, не е далеч от действителния обобщаващ автопортрет, говори и фактът, че в българския език е навлязла широко употребата на израза *българска работа* (заедно с *типично по български* и други подобни, които завършват на *...по български*), който не само че не извиква положителна нагласа в съзнанието, а напротив – в повечето случаи има крайно отрицателно значение. В известната книга, в която са събрани студии, статии и есета на един от първостроителите на модерната българска социологическа наука Иван Хаджийски, *Оптимистична теория за*

¹¹ Виж напр. тълкуванията на думата *bulgărie* в популярния електронен речник на румънския език www.dexonline.ro <<https://dexonline.ro/definitie/bulg%C4%83rie>> (06.02.2017 г.).

нашият народ за съществителното име *българин* и за устойчивото словосъчетание *българска работа* се казва, че те „у нас често се употребяват като най-унизителни нарицания“ (Хаджийски 1974: 25). По-нататък четем още: „*Българска работа* (конгрес, културно тържество, състояние, обществено предприятие и пр.), това е *работа необмислена или недомислена, зле започната, без ръководство или нескопосано ръководена*, която сякаш по задължение свършва със скандал, за да послужи само за позорна регистрация на печалните си герои“ (Хаджийски 1974: 26)¹². Написано през 40-те години на XX век, това определение на израза *българска работа* звучи толкова актуално, че сякаш е написано днес. За да започнем да променяме представата на другите за нас, най-напред трябва да променим собствената си самооценка и да се постараем действителният ни образ да има повече покритие с въображаемия, който така упорито продължаваме да свързваме с частицата за образуване на превъзходната степен на прилагателните имена, с които се самооценяваме. Въпреки че често българите изграждаме красиви митове за себе си, с които да подхранваме позагубеното си самочувствие, все пак не трябва да бъдем и безкрайно мнителни към собствените си качества, като изпаднем например в другата крайност – тази на прекалената самокритичност. Не бива да забравяме, че и ние самите сме част от тази прословута *българска работа*, та затова е и в нашите ръце да променим пейоративната ѝ семантика. Нека обаче се върнем към *българина* в устойчивите словосъчетания на съседните народи – представата, която имат за нас съседите ни, не се различава много от впечатлението, което ние имаме за тях. И това не е някаква *типична балканска* стая с криви огледала, в която всички се оглеждаме и сочим с пръст и присмех изкривените си образи. Изследванията на рецепцията на *другия*, изградена чрез и във фразеологизмите, съдържащи етноними, показват, че най-често *другият/чуждият/непознатият* е оценяван по-ниско от нас самите, а семантиката на устойчивите словосъчетания, в които влизат етноними, назоваващи *другия*, е почти винаги отрицателна, иронична, критикуваща или осъдителна особено ако става дума за съседни народи, които имат взаимосвързана историческа съдба и прекалено сложни отношения в политически, културен, икономически и всякакъв друг аспект, който е в най-пряк допир с живота на малкия човек. Това е по-скоро общочовешка черта и всеобщ подход, но в никакъв случай не и балкански или още по-малко български, сръбски, гръцки и пр.

ЛИТЕРАТУРА // BIBLIOGRAPHY

Барболова 2006: Барболова, З. Отношение болгар к грекам в прошедших веках, отраженное в фразеологизмах и поговорках. // *Rossika Flomucensia*, XLIV (За рок

¹² При цитата е запазено оригиналното графическо оформление.

- 2005). 3 část. Olomouc, 2006, 727 – 732. **Barbolova, Z.** Otnoshenie bolgar k grekam v proshedshih vekah, otrazhennoe v frazeologizmah i paremiyah. // *Rossika Flomicensia*, XLIV (Za rok 2005). 3 část. Olomouc, 2006, 727 – 732.
- Барболова 2013:** Барболова, З. Другите народи през погледа на българите според устойчивите словосъчетания в българския език. // *Електронно списание LiterNet*, № 2 (159), 2013. < <http://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/ustojchivi.htm> > (06.02.2017 г.). **Barbolova, Z.** Drugite narodi prez pogleda na balgarite spored ustoychivite slovosachetaniya v balgarskiya ezik. *Elektronno spisanie LiterNet*, № 2 (159), 2013. < <http://liternet.bg/publish28/zoia-barbolova/ustojchivi.htm> > (06.02.2017 г.).
- Братанова 2011:** Братанова, Б. Английски фразеологични единици с лексема French и френски фразеологични единици с лексема anglais/-e – типологизация и съпоставка. // *Паусий Христов: една кариера в служба на словото*. Велико Търново, 2011: Издателство „Фабер“. **Bratanova, B.** Angliyski frazeologichni edinitsi s leksema French i frenski frazeologichni edinitsi s leksema anglais/-e – tipologizatsiya i sapostavka. // *Paisiy Hristov: edna kariera v sluzhba na slovoto*. Veliko Tarnovo, 2011: Izdatelstvo „Faber“.
- Братанова 2013:** Братанова, Б. Между изтока и запада – национални стереотипи в българската фразеология. // *Славянските етноси, езици и култури в съвременния свят*. Велико Търново, Уфа: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 509 – 517. **Bratanova, B.** Mezhdou iztoka i zapada – natsionalni stereotipi v balgarskata frazeologiya. // *Slavyanskite etnosi, ezitsi i kulturi v savremenniya svyat*. Veliko Tarnovo, Ufa: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 509 – 517.
- Велкова 2002:** Велкова, С. „Славянският съсед“ и гръцкият национален „образ Аз“. София, 2002: Издателство „Херон Прес“. **Velkova, S.** „Slavyanskiyat sased“ i gratskiyat natsionalen „obraz Az“. Sofiya, 2002: Izdatelstvo „Heron Pres“.
- Велкова-Кожухарова 2014:** Велкова-Кожухарова, С. *Българи и гърци. Черти от взаимните им представи*. София, 2014: ИБЦТ (БАН). **Velkova-Kozhuharova, S.** *Balgari i gartsii. Cherti ot vzaimnite im predstavi*. Sofiya, 2014: IBTST (BAN).
- Геров 1895:** Геров, Н. Речник на българския език. Том I. А – Д. Пловдив, 1895: „Съгласие“. **Gerov, N.** Rechnik na balgarskiya ezik. Tom I. A – D. Plovdiv, 1895: „Saglasie“.
- Димитракос 2000/1954:** Δημητράκος, Δ. Μέγα Λεξικόν όλης της Ελληνικής Γλώσσης. Αθήνα, 2000: „Πρόοδος Α.Ε.Ε.Ε.“.
- Димова 2004:** Димова, А. Ние и другите във фразеологията: балканско-европейски измерения. // *Електронно списание LiterNet*, № 9 (58), 2004. < http://liternet.bg/publish9/ana_dimova/nie.htm > (06.02.2017 г.). **Dimova, A.** Nie i drugite vav frazeologiyata: balkansko-evropeyski izmereniya. // *Elektronno spisanie LiterNet*, № 9 (58), 2004. < http://liternet.bg/publish9/ana_dimova/nie.htm > (06.02.2017 г.).
- Константинова 2011:** Константинова, Д. *Иронията като начин за възприемане на света (върху материал от българската и словашката фразеология)*. Велико Търново, 2011: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. **Konstantinova, D.** *Ironiyata kato nachin za vazpriemane na sveta (varhu material ot balgarskata i slovashkata frazeologiya)*. Veliko Tarnovo, 2011: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“.
- Костова-Панайотова 2014:** Костова-Панайотова, М. Гърци и българи: образи в криво огледало. // *Списание на Институт за модерността*. Брой 15: Балкански

- разговори. 2014. <<http://journal-informo.eu/015.html>> (06.02.2017 г.) **Kostova-Panayotova, M.** Gartsii i balgari: obrazi v krivo ogledalo. // *Spisanie na Institut za modernostta*. Broj 15: Balkanski razgovori. 2014. <<http://journal-informo.eu/015.html>> (06.02.2017 г.).
- Плакиас 2009:** Плакиάς, Γ. Κιβωτός της Νεοελληνικής Γλώσσας. Αθήνα, 2009: „Μαλλιάρης Παιδεία“.
- Сарандакос 2009:** Саранτάκος, Ν. Όπου πατάει ο Έλληνας, χορτάρι δεν φυτρώνει! (публикувано на 31.05.2009 г.) <<https://sarantakos.wordpress.com/2009/05/31/gerov/>> (06.02.2017 г.).
- ФРБЕ 1974:** Фразеологичен речник на българския език. Съст.: К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, Кр. Чолакова. Том I. А – Н. София, 1974: Издателство на БАН. *Frazeologichen rechnik na balgarskiya ezik*. Sast.: K. Nicheva, S. Spasova-Mihaylova, Kr. Cholakova. Tom I. A – N. Sofiya, 1974: Izdatelstvo na BAN.
- Хаджийски 1974:** Хаджийски, Ив. *Оптимистична теория за нашия народ*. Иван Хаджийски. Съчинения в два тома. Том I. София, 1974: „Български писател“.
- Hadzhiyski, Iv.** Optimistichna teoriya za nashiya narod. Ivan Hadzhiyski. Sachineniya v dva toma. Tom I. Sofiya, 1974: „Balgarski pisatel“.
- Bratanova 2012:** Bratanova, B. The French Kiss, the Spanish Fly and the Dutch Uncle: National Stereotypes Encoded in English Phraseology. // *Comparisons and Interactions Within/Across Cultures*. Veliko Turnovo, 2012: St. Cyril and St. Methodius University Press, p. 188 – 200.